
Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona

BUROKBAN SZÜLETTEM

Részletek

Sajtó alá rendezte Borgos Anna

A burkot – olyan, mint a szárított marhabél, zizeg, ha hozzáérek – piros selyemzacskóban, fekete bársonyszalagon nyakamban viseltem.

„Kötélen fogsz meghalni” – ijesztget Margit, második nagylány néném.

„Szerencsés leszel” – vigasztal Gyula bátyám.

Mindent elhiszek, amit a felnőttek mondanak. De miért is mondanak kétféle? Ötödik testvérem, Aranka „pfuj”-t mond, ha erre fordul a szó. „Szégyelld magad.” Mint ha az a megszáradt hártya a fogantatás szégyenének s a szülés borzalmának igazibb bizonyítéka volna, mint maga a gyermek.

„Szégyelld magad” – ezt minduntalan hallom.

[...]

Amikor megszülettem, s papa megtudta, hogy lánynak születtem, ezt mondta: „A fene egye meg.” Ezt papa – később rájöttem erre – csak azért mondta így, mert nem tudott tökéletesen magyarul. A tótságból származott, leginkább németül beszélt, s valószínűleg csak annyit akart mondani, hogy „ejnye” vagy „az áldóját” vagy „a teremtésit”, csak valami indulatszót akart mondani. Biztosan jobban örült volna, ha a halott Imruska helyett megint fiút kap. A fiúnak mindenki jobban örül, mint a lánynak. Abban az időben a szülők őszintébben bevallották, hogy fiúnak jobban örülnek, mint lánynak. Harminc-negyven évvel később ezt letagadták, még önmaguk előtt is. Az első világháború után egy időre kiábrándultak a fiúkból, s később kiábrándultak a lányokból is. Nekem sokáig fáj, amikor megtudtam, hogy édesapám azzal fogadott, „a fene egye meg”.

[...]

Gyulát hazahozták a Vöröskeresztből. Vesebaja van és szívbaja. Mindennap forró fürdőbe ültetik, a kádat leborítják lepedővel, s a lepedőn akkora lyukat vágtak, hogy kiférjen rajta a feje. „Gyógyíthatatlan” – mondja Mari.

En azt gondolom, „gyógyíthatatlan” azt jelenti, hogy örökké, mindennap forró fürdőben kell ülnie, amit letakarnak lepedővel, s csak a fejét dughatja ki egy lyukon keresztül, de egy délután, mikor már megittam az uzsonnakávémat, s éppen beleharraptam a kifli csúcsába, egyszerre furcsa, hideg kiabálás kezdődött nálunk és nagy futkosás.

„Meghalt, meghalt” – kiabálták összevissza hangon.

Nem bírtam lenyelni a kifli csúcsát, fuldokolni kezdtem és köhögni. Amikor láttam, hogy mindenki sír, én is sírva fakadtam, és mindenkihez odamentem, és mondtam, ne sírjanak, hiszen látják, én se sírok. Erre még jobban elkezdtek sírni, papa is, mama is, Mari is és az összes gyerekek és én is.

Azóta Gyulát mindnyájan úgy mondjuk: „Szegény Gyula”. Én nem sorolom többé

a nevét, így mondom: Dóra, Margit, Edith, Arany, Ernő, Ilka, Sándor, Vilma, Endre. Kihagyom, de amikor Margit után érek, eszembe jut, csak nyelek, és nem mondom.

A tükröket letakarták lepedővel, a nagy, földig érő tükröt is. Gyulát is letakarták lepedővel. Mari bevezetett, hogy nézzem meg, és búcsúzzak el tőle, föltakarta az arcát, de én nagyon féltem, nem láttam semmit. Mindenki elment hazulrul, temetésre, csak papa maradt otthon meg mi, kicsik. Mama fekete csipkekendőt köt a fejére, félek, olyan, mintha szegényasszony lenne, batyut kötnének a hátára, és elmenne szolgálni. Papa ruhástul fekszik az ágyon, nézi a plafont, nagyon köhög. Rázkódik a teste, olyan sovány, mintha csak ruha feküdne az ágyon.

Én félek, ha Mari nincs itthon.

Mama azt mondja, én hoztam a járványt a házba. Akkor hát én vagyok az oka, hogy Gyula meghalt. Én és papa. Azért köhögünk mindketten. Sokszor fuldoklok is. Ha eszem, torkomon akad a falat, mint akkor a kifli csúcsa. Papa ilyenkor haragszik.

[...]

Én már négyéves koromban tudtam olvasni és írni palatáblára palavesszővel, és úszni is, pedig sohase tanultam se írni, se olvasni, se úszni. Ügyes és okos vagyok. Ha a házban valamit nem találnak, csak nekem kell szólni, biztosan megtalálom.

„Csodagyerek” – mondják. „Csak ne volna olyan istenverte rossz.”

Sokat bőgök. Nem fogadok szót. Méregzsák vagyok. Vilmával nem akarok játszani, lökdösöm. Örökké a nagyok között koslatok, mindenbe beleütöm az orrom. „Enfant terrible” – mondja mama. Olyan könyveket olvasok, amelyek nem nekem valók. Aranka kikapja a kezemből, bőgök, aztán megint elveszem a könyvespolcra. Ha nyomtatott betűt látok, olyan érzés fog el, mintha gazdag lennék. Az egész házban papa olvas legtöbbet meg én. Papa „oroszkat”, németül, én magyarul olvasok „minden szemetet”, ami a kezembe akad. Olvastam egy könyvet, egy nagylány volt ráfestve, csipkés, fehér bugyiban, egyik lábát székre tette, mint aki öltözködik. Az egész családban híres lettem, hogy még csak ötéves vagyok, és Zolát olvasom.

[...]

Mama nem spórol az étellel. Szekérszámra vásárolja a dinnyét, finom, rücskös kantalup dinnyét, óriás görög-dinnyét, Mari is alig bírja fölemelni. Deszkán gurítják le egyenként a pincébe, hogy jó hidegek legyenek. A kútba is leengedik, vödörrel. Ha megérezem a sárgadinnye édes-csípős illatát, sikítani szeretnék örömben, a görög-dinnye vörösségére kikerekedik a szemem, mint a macskának a sötétben, s a testemben érzek jót, ha ropog, amikor lékelik és felszeletelik. Fél dinnyében vajakálok a kezemmel. Földieper, százezer édes-szagos mellbimbó, bíborszín cseresnye kosárszámra, zöld-arany körte, lágy barack, fészes szőlő, harsány alma puttonyszámra, víg narancs ládászámra, csörgő dió zsákszámra. Az életnek efféle gyönyörűségei napról napra, óráról órára soha nem fogyó gazdagságban áradtak felém. A rózsás-lágy kenyér, a komoly hús, a tej, a vaj, cukor, nem győzőm felsorolni, nem győzőm jelzővel, sokat ígértek, s még többet adtak. Reggeli, tízórai, ebéd, uzsonna, vacsora, s még közbe-közbe is, egyik evéstől a másikig a várakozás a következőre, s öröm az előbbiért, segített elviselni a majdnem elviselhetetlen életet. Ezen a téren semmi sérelem nem ért, ámbár az is lehetséges, hogy éppen az orális kielégülés határtalan lehetőségei még fokozták a kielégületlenség érzését, s nehezítették a lemondást másféle kívánságaimról. Annyi kétségtelen, hogy éhséget sohasem éreztem, s az étvágyam percekben belül, csodálatos tökéletességgel kielégülhetett.

[...]

Papa és mama mindig és föltétlenül egyetértének. Valami ellágyuló hangon szólnak egymáshoz, egészen másképpen, mint mihozzánk, gyerekekhez. Mama velünk afféle parancsoló, örökké elégedetlen modort használ, papa hideg udvariassággal bánik a gyerekeivel, ezt az udvarias hidegséget némelykor felváltja az izzó harag, de egymás iránt olvadó gyöngédséggel viseltetnek. Én sokszor azt érzem, hogy ők ketten sajnálják egymást azért a sok bánatért, gondért és bosszúságért, amit mi, gyerekek okozunk nekik, bűnösnek is érzik magukat ebben, s igyekeznek jóvátenni valamit abból, amit velünk és általunk vétkeztek egymás ellen. Sokszor azt kell éreznem, hogy valamennyien terhükre vagyunk, boldogabbak lennének kettesben, nélkülünk, s ha választaniok kellene, bármelyikünket, talán valamennyiünket gondolkozás nélkül eldobnának egymásért. Véletlenül odacsöppent, megtúrt, kisebb-nagyobb vadállatokat látnak bennünk, jól tartanak, etetnek, vigyáznak egészségünkre, igyekeznek nevelni, nehogy még több bajt okozunk. Félnek tőlünk. Egyik oldalon vannak ők ketten, a másikon mi, a gyerekek, az üvöltő, veszedelmes csorda. Mama később, sokkal később egyszer be is vallotta, hogy sohase akart gyereket, s ennek ellenére csaknem minden évben világra hozott egyet.

Ma már nem hiszem el mamának ezt a vallomását. Inkább hiszek abban, hogy aki nem akar gyereket, annak nem is születik gyereke, s csakis annak születik, aki akar, s anyyi, ahányat akar, hiába mondja s talán hiszi is az ellenkezőjét. Igenis azt gondolom, hogy mama akarta ezt a sok gyereket, s papa is. Természetesen olykor szívesen eltűntette volna valamennyit a föld színéről, olykor másnak akarta volna őket, mint amilyenek, s a néma vagy hangos harc szülők és gyermekek közt, nyíltan és elbújtatva nálunk is dúlt, mint sok más helyütt a földgolyón. Szeretet és gyűlölet, kétség és bizonyosság, szégyen és büszkeség nagy ingadozásokkal váltogatták egymást.

Azt gondolom, hogy szüleim egymáshoz való kapcsolata sem volt oly egységes, olyan zavartalan, mint amilyenek kívülről látszott. Közöttük is dúlt a néma harc a hatalomért s talán önmagáért a harcért is. Anyám nyíltabb kártyákkal játszott, hangosan követelte jussát, a sokgyermekes anya trónját, apám passzívan, betegséggel, csenddel védekezett. Anyám sokszor érezhette ingadozni a trónt, amelyet ficánkoló, gonosz gyermeki vállak tartottak. Talán hatalmas testi súlya is arra lett volna jó, hogy biztosabban üljön benne, s az időnkénti tagfájdalmak egy-egy nyekkenésre jelentkeztek.

Később, papa betegségének előrehaladásával egyéb hiányok is támadtak. Sok-sok év után anyám vallott erről. „Ha láttam parasztleányeket dolgozni a mezőn, el kellett szaladnom a közelükből, olyan szenvedélyes vágyat éreztem ölelő karok után.” Szégyenkezve hallgattam ezt a vallomást. Később az is eszembe ötlött, hogy talán háziiorvosunk is át-átsegítette mamát a válságos órákon. Némelykor feltűnően sok időt töltöttek egymással.

Anyám ebben az időben már tudta, mit jelent férfi mellett férfi nélkül élni. Tudta, hogy nemsokára egészen magára marad. Sietett férjhez terelni alig felserdült leányait.

[...]

Abban az iramban, amilyenben egyre több és több gyerek született nálunk, egyre nagyobb lakásba költöztünk. A majolikacsészés, lógó petróleumlámpa csörgő láncával lekerült a mennyezetről, összetört tagokkal hevert valami távoli sarokban, a másik lakásban már nyugtalanul libegő lepkelángokba bámultak fényt kereső gyerekszemek, a harmadikban kísérteties, fehéren izzó, harisnyás Auer-égők rémítgettek, mint fehér harisnyába bújtatott, halott gyereklábak. A Keleti pályaudvar közvetlen közeléből – ezen a pályaudvaron érkezett papa és mama, már három gyerekkel, Dórával, Margit-

tal és Gyulával a Tótságból, R...ról – néhány utcával beljebb, majd ismét beljebb költöttünk. A vadonatúj, körúti ház másodemeleti hatszobás, fürdőszobás, erkélyes lakásában már telefon csörgött, és szénszálas villanykörték égtek a sokágú csillárokon. [...] Ebben az új házban, ahol most lakunk, tábla hirdeti vasbetűkkel a kapu alatt, hogy a hálózás, koldulás, kintornázás szigorúan tilos. [...]

Harminckét lakó lakik benne, s mi vagyunk köztük a legfőbbek. Én minden egyes lakót, aki ugyanabban a házban lakik, amelyikben mi (a nyaralóban mindenkit, aki a mi utcánkban lakik), rokonunknak és egymással összetartozónak érzem. Még a szigorú házmestert is, akit itt házfelügyelő úrnak kell szólítani. Kezdetben úgy mondtam, házfelügyelő bácsi, de ő azt felelte, kikéri magának, ő nem bácsi, ő úr. Sokáig házfelügyelő úrbácsinak hívtam. De most már csak házfelügyelő úrnak. Rokonunknak érzem a varrónőket, akik egész álló esztendőben berregtetik nálunk a varrógépet. Fejes bácsit, a házi orvosunkat, ő mindennap fölkeres bennünket, s némelykor bezárkózik mamával a hálószobába, a kofaasszonyokat, akik állandóan hordják a mérhetetlen sok ennivalót, a postást, aki levelekkel jár lakásról lakásra, csak a németkisasszonyunkat nem érzem rokonunknak, mert német, nem itt született Magyarországon, hanem Hamburgban, cipfes szoknyát hord, és örökké kiabál, „Ilká, Ilká, kommen Sie, jausen”. [...] Rokonunknak tekintem Mari udvarlóját is, a Bakófit. Bakófi egy Kerepesi úti férfiruhaüzletnek a behívója. Föl s alá sétál a bolt előtt az utcán, s az arra menőket rábeszéli, hogy vásároljanak. Mama azt mondja, becsalja a boltba a vevőket.

Bakófi szép ember. Nekem nagyon tetszik, legalább úgy, mint Marinak, mert Mari sokszor kiabál is vele, sír, és ilyenkor kirohan a lépcsőházba, s egy csomóban kihajítja azokat az ékszereket, amiket Bakófi ajándékozott neki. A vékony arany karkötők, apró zsuzsuk, láncocskák, gyűrűk édesen csöngettyűzve ugrálnak lefelé a második emeletről, a lépcsőház sűrke gránitfokain, zengő kíséretül Mari átkozódásaihoz. Ezek az ajándék ékszerek úgy havonta egyszer leröppennek a lépcsőházban, s mégis, hogy, hogy nem, újra visszakerülnek Mari gyöngyházkagylókkal kirakott, vörös selyemmel bélelt kis dobozába, egy-egy örökre elgurult gyűrű vagy vékony aranyreif kivételével. Mari célozgat, hogy a házfelügyelő úr megtalálta, s nem adta vissza ezeket az eltűnt apróságokat.

[...]

Mama is, Mari is egyre sűrűbben járnak színházba. Bakófi el-elmaradozik, s Mari már csaknem minden este az Operában ül. Minden este átélem a magány boldogtalanságát, a válás keservét. Hiába maradtak otthon a többiek. Mama főpróbákra is elmegy. „Anyátok már úgyszólván a színházban lakik, csodálom, hogy ebédelni és aludni még hazajár” – gúnyolódik Borcsa néni mély hangján, ha délelőtt nem találja mamát itthon.

„Téged csaknem a Nemzeti Színházban hoztalak a világra, a Medea előadásán. Alig tudtam hazaérni a színházból. Talán attól lettél olyan tragikus, mint a Jászai Mari” – mondja mama.

[...]

Lakik a házban egy asszony, attól is félek. [...] Ez az asszony ott lakik velünk egy gangon, szoba-konyhás lakásban, három lányával. Margit azt mondja rá, hogy örült. Mari azt mondja, vén boszorkány. Mama azt mondja, boldogtalan teremtés, szegénysége miatt olyan mérges. [...] Tépi a lányainak a haját, mint Hófehérkéét a mostohája, pedig nem is mostohájuk nekik. Ilyenkor a házfelügyelő úr felkiabál nagy hangján az udvarból, de a Hoffmanné – így hívják – azzal se törődik. Még vasárnap délután is, mi-

kor az egész házban csend van, egyszerre elkezdődik a sikítás. [...] Hoffmanné mosni jár, s lassan-lassan, szörnyű ütlegek és hajtépcs között felneveli a leányait, akik mind a hárman szorgalmas, derék munkáslányokká válnak, megkeresik kenyerüket, s anyjukat is eltartják öregségére.

[...]

Fölttünk, a nagy lakásban egy fogorvos lakik. Onnan is hallatszik némelykor sikítás, de azokat nem látom, hát nem törődöm velük. [...] Fönn, a harmadik emeleten lakik még egy néni, akihez gavallérok járnak, a szép néni, nem ez a neve, csak mi úgy hívjuk, mert szép ruhában jár, szépen fel van bodorítva a fényes, fekete haja, s a dundus arca szépen ki van púderezve lilás színűre, olyanra, mint az orgonavirág, s a szaga is olyan finom, mint az orgonának. Szép néni engem hív, hogy menjek fel hozzá, ad cukrot, de mama megtiltotta. Sajnálom, mert szép néni nagyon tetszik nekem, ha kikönyököl a szobája ablakán, a két melle mintha ki akarna ömleni az ablakon, mint amikor Mari Endrét szoptatta, s kigombolta a derekát.

Fönn, a harmadik emeleten lakik a Weiszné, a férje hordár, vörös sapkája van, és lehet küldözgetni. Egyik lányuk Hajnal, másik Angyal. Weiszné szobaurakat tart, a szép néni is tart szobaurakat, gavallérokat, mondja mama, a harmadik emeleten a Lovászné is tart szobaurakat, és a Fördösné is.

A földszinten egy bábaasszony lakik, annak nincs gyereke, szobaurakat se tart, ahhoz csak lefátyolozott nők jönnek, és némelykor ott fekszenek nála betegen. Mama azt mondja, hogy egyszer még lecsukják. [...] Az első emeleten, velünk egy gangon lakik a legjobb barátnőm, a Schwartz Terka, a papája ügynök, és nagyon jóra való népek, azt mondja mama.

Ha most visszagondolok, úgy látom, hogy akkoriban az egész házat kissé a házmester szempontjából is mérlegeltem. Az utcai lakók tekintélyesebbek voltak az udvari lakóknál, az első emeletiek a második emeletieknél, a második emeletiek a harmadik emeletieknél. Tudtam azt is, hogy gazdag és szegény, tanult és nem tanult ember között van különbség, de úgy képzeltem, hogy csak annyi, mint ugyanabban a családban a kisebb és nagyobb, jobb és rosszabb gyerekek között. A tiszta, rendes, csendes lakóknak több becslés járt. A jobb módúak, a csinosabbak áhítatot keltettek bennem, a házmesterben is. Osztályzatokat adtam, mint az iskolában. Voltak 1-es, 1/2-es, 3-as, 3/4-es és ötös osztályzatú lakók. Hoffmanné ötöst kapott tőlem, a Szép néni 1-est, Terkáék 1/2-et.

Szabályos budapesti bérház volt ez. Kicsiben az egész város benne tükröződött, mint – hogy szokásos hasonlattal éljek – a tenger egyetlen cseppjében az egész tenger.

Rozika volt az egyetlen a házban, akire ez a nyárspolgári mérlegelés nem vonatkozott. Őt fenntartás nélkül imádtam, csaknem úgy, mint Marit. Rozikáék nem voltak gazdagok, sem tiszták, azt hiszem, posokna is lehetett náluk, ha a folyosón a lakásuk előtt elmentem, a nyitott ablakokon át fojtogató bűz szívárgott az udvarra. Az ő kis szobájukból, ahol öreg anyjával és még öregebb apjával, a zsidó templomszolgával lakott, pállott, nehéz konyhaszagot, bűdös pipa- és öregasszonyszagot éreztem, az albérlők szobájából pedig a hideg cigarettafüst és izzadt harisnyaszag keveréke áradt.

Rozikát most valóban úgy látom, mint valami boldog, ficánkoló halacsokát a ház mendencéjének pállott vizében. Rozika az egész házban otthonos volt. Ha valahol rétest sütöttek, Rozikát kínálták meg vele először, a frissen kisült kenyeret Rozikával kóstoltatták meg, ha valaki új ruhát kapott, neki mutatta meg legelőbb, fiatal lányok első vérzésüket neki súgták meg elsőül, gyerekek neki mutatták meg a bizonyítványukat előbb, mint a szüleiknek, cseléd lányok vele olvastatták föl a hazulról kapott leveleket.

A karácsonyi ajándékokat ő látta meg elsőnek, a betegek őt kérték magukhoz előbb, mint az orvost. Népszerűsége vetekedett Mariével.

„Rozika, Rozika!” – süvöltött napjában tízszer is a kiáltás végig a gangokon, le vagy föl a második emeletre, s Rozika máris libegett az ajtón kifelé, kecsesen és begyesen, vitte, mondhatnám, rázza a púpját. Rozika púpos volt, de ezt még most is nehezemre esik így kimondanom. Akkoriban sem én, sem a többiek a házban erről egyáltalán nem vettünk tudomást, s kissé mindig zavarba jöttem, ha mama azt mondta: „Hívjátok be a púpos lányt foltozni.” Rozika foltozta szakadt fehérneműinket, javította lyukas harisnyáinkat.

Tudtam én azt, hogy ő púpos, de olyan öntudatosan, olyan büszkén viselte púpját, hogy eszembe se juthatott, hogy az valami, ami nem kellemes. Sőt, talán még irigyeltem is érte. Rozikának elől volt egy kis púpjá, hátul nagyobb. Sovány arcocskája volt, mégis roppant nagy feje. Fakószőke, vékony szálú haját ezer apró gyűrűbe bodorította, úgy, hogy a feje sovány nyakacsakján akkorának hatott, mint valami leesni készülő, egyensúlyát veszítő, óriás kerti golyó. Rozika szeme vizeskék volt, s ha beszélt vagy nevetett, a szájában két szürkésen opálos hamis fogsor mozgott. A hamis fogai aránytalanul nagyok voltak.

Most megint rosszul esik nekem, hogy így elmondva úgy hangzik, mintha minden csúnya lett volna Rozikán.

Nagyon nehéz valakiről pontos képet adni. Azt azonban nem győzöm hangsúlyozni, hogy mi ott a házban Rozikát nem láttuk csúnyának, sőt éppen nagyon érdekesnek, különösnek és varázsosnak. Például vékony, fehér bőre volt, nyáron szeplők bújtak ki naptól féltett, rizsporral fehéritett arcán és karján. Mármost azt is lehet mondani, hogy rossz minőségű, vérszegény és nyiszlett bőre volt, de azt is, hogy nagyon finom, áttetsző volt a bőre. Mi a házban az utóbbit mondtuk.

Rozika csak akkorka volt, mint egy hat-hét éves gyerek. Pici kezű, kicsi lábú, hangja édes, vékony, mint a cukorfonál. Mármost igazán mondom, hogy ő is nagyon büszke volt a fényes és finom, keskeny kezére és lábára, és én is nagyon bámultam ezért. Hogy hány éves lehetett Rozika, azt sem akkor nem sejtettem, sem most nem tudnám megmondani. Lehetett tizenhét, de lehetett negyven is. Annyi bizonyos, hogy hangsúlyozottan nőiesen és kacérul viselkedett. Sohasem láttam még nőt olyan elfogulatlan biztossággal bánni férfiakkal, mint ahogyan ő bánt.

A házban nagyon sok fiatalember lakott. Nemcsak Rozikáék, de csaknem minden lakó tartott albérlőt. Vidéki fiúk, ügyvédbojtárok, kezdő mérnökök, egyetemi hallgatók bandukoltak a lépcsőházban, az akkor divatos felleghajtóban, sápadt, pattanásos arccal. Délutánonként hegedűszó hálózta keresztül-kasul az emeleteket vékony hangpántlikákkal. Rozika iránt valamennyi „szobaúr” érdeklődött. Ablakából sohasem fogott el a virág, zsebéből a selyemcukor és csokoládé. A házban minden gyerek kezesezája ragadt a Rozikától kapott cukroktól. Holdas, meleg estéken, amikor az egész ház sokszor éjfélig is künn üldögélt a folyosón, ki-ki a maga lakása előtt, Rozika fiatalemberekkel pusmogott. Csiklandó nevetések röppentek széjjel körükből. Rozika egy percig sem volt egyedül, sohasem volt elhagyatott, sohasem láttam szomorúnak vagy csüggedtnek. Még csak tévovázónak sem. Maga volt a biztonság és elégedettség, a büszkeség s a kegyeket osztó női öntudat.

A gyerekek cseperedtek, a nagylányok férjhez mentek a házban. Rozika édesanyja meghalt. A ház nyájas családi élete folytatódott tovább. Talán csak annyi volt a változás, hogy Rozika még többet pusmogott az albérlő fiatalemberekkel, a modora szaba-

dosabbá vált, sokat és hangosan nevetett, trillázott kristálytisztza, vékonyka hangján, jelentős pillantásokat váltott, és valami titokzatosság ömlött el rajta.

Egyszer télen meghűlt, nagyon köhögött. De azért nem feküdt le. Piros hárászken-dőjébe burkolózva járt-kelt tovább a házban, egyik lakótól a másikig, le-föl az emele-teken, vagy órák hosszat ácsorgott fiatalemberekkel künn a havas folyosón. Vékonyan köhécselt. Mari ajánlotta is neki, hogy feküdjék le, de ő különös mosollyal azt felelte, hogy a világért sem fekszik le, mert még azt hihetnék a házban, hogy gyereket hajtott el, és azért kell feküdnie. Manapság mindent könnyen ráfognak a lányokra. A világért sem fekszik le.

Az utcára sohasem ment. Ki nem tette a kapun a lábát. Sem egyedül, sem mással. Talán attól félt, hogy ott künn olyan lett volna ő, mint valami csúnya, ijedelmes bogár, amelyik a fal mellett mászik, és mindenki látná, hogy milyen. Benn a házban az ott-hon varázsa királykisasszonnyá változtatta. Künn bámész szemek viszolygó idegenség-gel meredtek volna rá, benn mindenki örvendező, sugárzó mosollyal fogadta, ahány-szor csak látta.

A szörnyűség is akkor történt vele, amikor egyszer mégis elment hazulról.

A zenetanár esténként valami színházi zenekarban muzsikált, és hozott neki két színházjegyet. Rozika elment az albérlőjével a színházba. A színházból valami zenés kávéházba mentek, aztán – ilyenformán hallottam, mert egész őszintén nem mondták meg nekünk, kislányoknak – egyfogatúba ültek, és kimentek kocsikázni a Stefánia út-ra, a Városligetbe, a Víztorony irányába, onnan még tovább. A rákosi réteknél találták meg reggel a gyári munkások meggyilkolva.

Megölték, mint azokat szokták, akiket szégyen szeretni.

[...]

Nem tudom, mamát micsoda becsvágy hajtotta arra, hogy időközönként elküldjön bennünket, gyerekeket meglátogatni Karolin nénit, de annyi szent, hogy sem a néni-nek, sem nekünk nem szerzett vele semmi örömet. Engem mindig megviselt ez a látogatás, s a nénit és a papagájt határozottan földúlta. Ilyenkor még rekedtebb hangon rikácsoltak mind a ketten.

Karolin néni gyűlölte a gyerekeket. Éles, hideg szemmel nézett ránk, s ellenséges izgalom fogta el, ha valamelyikünk betette a lábát a lakásába. Ha egy ló jött volna fel az utcáról sáros patáival, az sem hozhatta volna jobban ki a sodrából.

Karolin néni morva származású volt, és házasság révén került rokonságba velünk. Anyám egyik unokabátyjának, Norbert bácsinak volt a felesége. Ritkán láttam őt, de mama – általánosító hajlama szerint – naponta többször emlegette Karolin nénival kapcsolatban a morvák legfőbb erényét, a takarékoságot. Egyrészt, hogy példának állítsa elénk, másrészt, hogy önmagát ostorozza Karolin nénitől olyannyira különböző tulajdonságaiért. Naponta hallottam, hogy Karolin néni kétszer főzi meg a feketebor-sot s a köménymagot a levesben. Nem ugyanabban a levesben, hanem miután leszűrte a levest, félreteszi, megszáritja a feketeborsot meg a köménymagot, s más alkalommal főzi meg, más levesben. Arról is tudomást szereztünk, hogy Karolin néni háztartásában milyen kevés só fogy egy esztendőben, holott a só nem is lehet kétszer megfőzni a le-vesben. Nálunk rengeteg só fogyott. Csaknem naponta feldőlt ebédnél, vacsoránál a só- és paprikatartó. Rengeteg pohár törött. Havi számlánk volt az üvegesnél. Karolin néninél sohasem tört el egyetlen pohár sem huszonöt év óta, s amióta férjnél volt, ugyanazt az egy szál varrotűt és gyűszűt használta. [...]

Karolin nénitől sohasem kaptunk semmit. Enni sem, egy falatot sem. Pedig hogy sze-

rettem enni, különösen máshol, idegenben. A konyhája nagy volt, csempés, hideg és fehér. Olyan rend volt benne, mint az elemi iskolás könyvbe lerajzolt konyhában. Nem úgy, mint nálunk, otthon. Öreg, mogorva szakácsnéja örökösen harisnyát javított, fehérneműt foltozott a konyha melletti cselédszoba ablakánál. Talán nem is főztek itt.

Karolin néninek nagy lakása volt saját házában – három háromemeletes bérháza volt Budapesten –, bennünket azonban csak a konyhán keresztül engedtek be az egyik szobába, abba, amelyikben a papagáj hintázott boltíves, aranyozott, rácsos kalitkájában. Ezt kaptuk ajándékba Karolin nénitől. Egy percre megnézhattuk a papagájt, Lórit. Nem tudott sokat ez a Lóri, csak éppen a nevét mondogatta egyre: Lóri! Lóri! Öreg papagáj lehetett már. Ő volt Karolin néni egyetlen pazarlása. Mert úgy látszik, még ő sem lehetett el valamiféle pazarlás nélkül. Vajon él-e még Lóri? Karolin néni már nem él.

Aznap, amikor Budapesten kitört a kommün, s minden vagyonát elszedték tőle, levetette magát egyik házának harmadik emeletéről. Szörnyethalt.

Vajon miért tette? Hiszen olyan kevés feketebors, köménymag és só kellett neki.

[...]

A szégyen különös érzés. A szemiben érzi az ember, a vállában, egész a háta közepéig és a nyálában. A szeme lecsukódik, a vállá és a háta meggörcsül, a nyála összefolyik. Az egész olyan összecsucós érzés, süllyedős. Azért is kérde mama: „Nem süllyedsz a föld alá szégyenedben?” A harag kinyílós érzés. A szemiben érzi az ember, a mellében, a combjában és a kezében. Minden kinyílik tőle, csak a keze szorul ökölbe, de az is fölemelkedik. A félelem a legrosszabb, azt az ajkában érzi az ember, a fejében, a torokban, a szívében és a hasában, egész testében. A félelem szédülős érzés. Amikor egészen kicsi voltam, még nem éreztem szégyenlést, az még az előtt volt, mielőtt sarlachba estem, és Gyulát megverte papa. Talán akkor kezdődött az igazi, nagy szégyen, a legnagyobb. Azelőtt bátran fölemeltem a szoknyámat, még az ingemet is, azt mondtam: „Ha nem tetszik, tegyen róla, itt a panoráma.” Harag is, szégyen is, rosszaság is valami nagy félelemmel kezdődött. Vagy nem tudom egész biztosan, talán előbb jött a harag, azután a félelem, hogy meghalok, vagy előbb a félelem, azután a harag. Amikor egészen kicsi voltam, nagyon jó kislány voltam – mama mondja –, de most... Jaj...

[...]

Én félnék a mennyországban, mert nagyon magas van, a padláson is félek, amikor fölérlek, olyan félős bizsergést érzek a hasamban, mintha valami ki akarna folyni belőlem. Amikor hintán repülök, akkor is érzem ezt. Ha mászom fölfelé a hintakötélen, azután fölülről hirtelenül lecsúszom, vagy amikor belekapaszkodom az ajtókilincsbe, s a két térdem odaszoritom a nyitott ajtó oldalához, s úgy nyekergetem az ajtót, akkor mást érzek, de arról nem szabad tudni senkinek a világon. Azt a jót én magamtól találtam ki, más senki nem is tudja. Csak az van benne, hogy utána félni kezdek valamitől, magam sem tudom, mitől, attól, hogy meg fogok halni, vagy valami betegségtől.

[...]

Színház, színház. Sokszor arra gondolok, hogy a színház az én házam, az én kedvemért van a világon, nekem építették. A Népszínház oly közel is van, csak kinézek az ablakon, odalátok. A színésznők az én kedvemért játszanak. Blaha Lujza, Hegyi Aranka, Csatai Zsófi, Kürty Klára, mind, mind ott laknak a közelünkben, s ha nem is ugyanabban a házban, ahol mi, de mégis némi rokonságban, a környező házakban. Az erkélyünkről látom őket, és a tömeget is. Várják a kiskapunál őket, hallom az éljenzést, látom a tolongást körülöttük, látom a mosolyukat, virágok között, látom, hogy kifogják kocsijukból a lovakat, s a közönség maga húzza a kocsit. Mama ritkán beszél könyvekről. Goethe, Schiller, Heine. Ezeket még az intézetből tudja. Alig hallok másról. Zolát

említi némelykor, furcsa mosollyal. Jókait a nagylányok számára vette. Dosztojevszkij, Tolsztoj papának való, de a színészekről s főképpen a színésznőkről naponta beszél. Még akkor is érdeklődéssel, izgalommal, ha megvetéssel szól róluk.

„Milyen frechek, kóristánék – mondja –, mellcsokrot tűznek ki az utcán.” Én azt hiszem, kóristáné az, aki mellcsokrot tűz ki az utcán, frech pedig az ingovány.

[...]

Beírtak a harmadik gimnáziumba. Az Én Ujságom helyett a Magyar Lányokra fizetett elő mama. Kezdem tudni, miért akarta papa kikereszteltetni a gyerekeit, hogy kevesebbet szenvedjenek. Papának igaza volt. Mennyit szenvedek. A tanárok, tanárnő nagyságák engem csak úgy szólítanak ki felelni: „Adler, jöjjön ki.” A nem zsidó lányokat – megfigyeltem, hogy csak őket – a keresztnévükön szólítják. [...] A nagyságák sok lányt tegeznek is. Zsidót egyet se. A nem zsidó lányok egymást is mind tegeznek, s a keresztnévükön szólítják, engem csak a vezetéknevemen, de így se igen szólhatnak hozzám. Egy más közt pusmoghatnak, tízpercben csak együtt sétálnak.

Micsoda beteg vágy él bennem az ő szeretetük után, a tanárok s a nagyságák szeretete után? A harag s a féltékenység észrevétlen pillanatok alatt sóvár szerelemmé, elviselhetetlen vággyá változik. Csak őket nézem, őket figyelem. Miért? Miért? – kérdezem magamban. Jobbak, mint én? Jobban tanulnak? Szebbek, mint én? Különbek, mint én? Nem, nem. Poldika, ha felelni hívják, csak áll, mint szamár a hegyen, Jolánka cédulája, amit Erzsikének akart átnyújtani, véletlenül az én padomra röpített. Disznóságok voltak ráírva arról, hogy születik a gyerek, „bábaasszony, krisztírozás, fürdőszoba” volt beleírva. [...] Meg vagyok mérgezve. Ha az utcán megyek, azt figyelem, ki zsidó, ki nem az, látszik-e az arcán, az arca vonásain. Egészen megzavarodtam. Semmi másra nem tudok igazán figyelni.

S a nagysága, a magyar és történelem nagysága, Radnótyné. Hiába tudom a történelmet s a magyart úgy, mint senki, hiába szavalom szóról szóra a verseket olyan szépen, hogy a lányok néma csendben hallgatják, csak keresztiülnéz rajtam. Hiába kísérem a háta mögött egész hazáig mindennap, a lakása kapujáig, dobogó szívvel, s várom, hogy egyszer megszólítson, nem szólít meg, ellenséges hidegség árad belőle. Átok, átok. Halál, boldogtalanság, szerelem, egy szóban. Nyomasztó, hátráltató, csüggesztő szerelem. Mérgezett tudomány. [...]

A nem zsidó lányokkal nem akarok barátkozni. Senkivel sem akarok. Mama olyan megvetően tudja mondani, „olyan, mint egy közönséges zsidó lány”, s nekem, ha kócos vagyok: „olyan vagy, mint valami boglyas zsidó lány”. Az osztályban nem boglyasak a zsidó lányok, mégse akarok velük barátkozni. Van köztük rossz tanuló, van jó tanuló. Nem akarok velük barátkozni. Csak a nem zsidókkal szeretnék, de azok nem hívnak maguk közé. Papának igaza volt. Nagyon sokat szenvedek.

Az igazgató úr is csak Adlernek szólít, s nem szól hozzám az órán kívül, nem úgy, mint sok más lányhoz, akinek a papáját tisztelteti, de délután a táncórán behívott az irodába, kigombolta a fehér flanelblúzomat, s belenyúlt a blúzomba, a szakállát pedig hozzádörzsölte a számhoz. Úgy félttem. Jó, hogy már vége a táncóráknak. Otthon nem mondom meg senkinek.

[...]

Dóra, Margit, Edith férjhez ment, Gyula, Imre meghalt. Otthon van még Arany, Ernő, Ilka, Sándor, Vilma, Endre. Olyan ez, mintha egy csomó fogat kiszedtek volna az ember állkapcsából. Foghíjas, rossz érzés kevesebbnek lenni. Félek a csöndtől, a csönd a halálra emlékeztet, hasonlít a halálra, s veszekszem az egész világgal, lármázom, bő-

gök, jeleneteket csinálók, tennem kell a csönd ellen valamit, hogy körülvegyen a régi zaj, a régi mozgás, a régi élet.

Papa is egyre betegebb, egyre kevesebbet törődik velünk. Ő már nem is papa, csak beteg a házban. Télen Svájcban, Olaszországban üdül, nyáron, mint minden esztendőben, most is Rohicsra vagy Gleichenbergbe utazik, s tovább marad ott a szokottnál. Minthogyha a lányok férjhez adásában se venne részt, csak éppen hogy a hozományt rakja ki, mert hozomány kell. Ha lány van, pénz is kell hozzá, a föld alól is elő kell teremteni. Az, hogy lánynak hozomány kell, magától értetődő, afölött vitatkozni sem érdemes. Fiúnak nem kell hozomány, inkább ő kap. Nem csodálom, hogy nagyobb becsben tartják a fiút. [...] Mindegyik lány nevén van egy takarékpénztári könyv, s papa sietve, szinte utálkozva nyújtja át mamának, rendelkezék vele, vegye meg a bútort, kelengyét, a briliánsgyűrűt, briliáns fülbevalót, s a többit továbbítsa a boldog vőlegénynek. A vőlegényt papa „megnézi magának”. Sovány, hosszú nyakát még magasabbra nyújtja, szemüvegét föltolja homlokára, felnéz a könyvből, s úgy figyeli egy-két percig udvarias, távolian közönyös mosollyal. Ez a mosoly mintha még azt is mondaná: „Nekem már amúgy se sokáig lesz szerencsém önökhöz, vőm uraim, ennél fogva nem érdemes bővebb ismeretséget kötnünk egymással. Feleségem józan, értelmes asszony – mindenesetre igen tevékeny –, ő önöket választotta, én belenyugszom. Érezzék jól magukat nálunk, s a vitás ügyeket intézzék el egymás között. Nekem kímélnem kell gyöngé egészségemet. Alázatos szolgálja. Volt szerencsém.” Papa elhárítja magától a felelősséget. Annál jobban vállalja mama. Úgyszólván már egyébbel sem foglalkozik.

[...]

Arankával nincs könnyű dolga a mamának. Hiába szeretne már mindenáron túladni rajta, a világban új szellők fújdogálnak, és Arankát elkapta a sodruk. Gimnázium, egyetem megnyílt a lányok számára. Aranka egyik osztálytársnője orvosnak tanul. A „század végi” s a „század eleji” lányok már nem rettegnek annyira szüleiktől, mint a régiek. Aranka szembeszáll mamával, s mamában is megrendült kissé a régi biztonság. A lányok házassága nem egészen sikerült úgy, ahogy képzelte. Dóra ugyan nem panaszkodik [...], mama szíve mégis elfacsarodik, ha sorsára gondol. Csúnya férj mellett, vidéki kisvárosban szüli egyik gyermeket a másik után, homloka máris ráncosodik, arca, keze érdes, mint valami parasztasszonyé, színházat egész évben se lát, könyvet nem olvas, a lelket belefojtja az anyagba.

[...]

Éjszakáinként nyugtalanul alszom, furcsa, zavaros álmaim vannak, nehezen ébreddek, reggelenként fáradt vagyok. A borjúhústól irtózom, egészen rosszul leszek a szagától. Nem tudom, mi van a szaglással, olyan érzékeny. A mama szagától, ha megérezem, legszívesebben nekiszaladnék a világnak. Savanyúságot ennék reggeltől estig. Valamelyik nap megettem egymagam egy nagy üveg ecetes uborkát.

Ma szép, langyos, tavaszi este volt. Kihajoltam a gyerekszoba nyitott ablakán, kikönyököltem a gang felé. Árvay odaódalgott. Kezemet nyújtottam neki, ő megfogta, és sokáig tartotta a kezében. Olyan furcsát éreztem a derekamban. Árvay megkérdezte, mit gondolok, kit fog ő feleségül venni, ha elvégzi a Műegyetemet. „Nem tudom” – feleltem, de gondoltam, engem. „Gondolkozzék” – mondta, és furcsán mosolygott. Én is mosolyogtam. „Hát én kihez fogok feleségül menni, mit gondol?” – kérdeztem. „Hozzám” – mondta Árvay, és felém akart hajolni. Szerencsére nem volt senki a gyerekszobában, nem látták meg. Mari kiabált kintről, hogy jöjjenek ágyazni segíteni.

Mikor le akartam feküdni, rettentően megijedtem. Az ingemen észrevettem vala-

mit. Olyasmit, mint amikor kicsi koromban eprezni mentünk. Tudtam róla, hogy ez van, lányok sugdosták az iskolában, s a testvéreim alsószoknyáin is észrevettem a nyomát. Időnként éjszakára piros barhent vagy perkál alsószoknyát öltöttek, de beszélni még senkivel nem beszéltem erről a dologról. Aranka fülibe súgtam. Aranka pofon ütött. „Nem vagyok rá kíváncsi. Nekem ne mondj ilyen szemtelenségeket, te taknyos, tartsd magadban. Nem muszáj azt az egész világnak kikürtölni.” [...] Kisompolygok Marihoz. Úgy intézem, hogy észrevegye. Amikor meglátja, szó nélkül kétszer pofon vág. Nem erősen, de mégis pofon ütött, engem, a cseléd. Elképedek, alig tudok szóhoz jutni, azt hiszem, most tüstént nekiugrom, és kikaparom a szemét. „Hogy szép piros legyen, ne legyen sápadt” – mosolyog cinkos babonásággal. [...] Fölvatott ezzel a két pofonnal, s most már én is beszélhetek és tudhatok sok mindentről.

[...]

Nincs egyetlen jó barátom se. Még leginkább nagymamával mernék őszintén beszélni, de ő ritkán van minálunk, mostanában többnyire Dani bácsiéknál él Selmecen. [...] Nagymamával sok mindentről őszintén mernék beszélni, tudom, hogy ő nem árulna el, és nem is szidna, de azért a hintakötélről, a zongorázás unalmáért kárpótlásul szerzett örömeiről s arról, hogy szerelmes vagyok, neki se mernék szólni. Senkinek, soha a világon. Sok mindenre még gondolni se merek, ha muszájna rágondolni, vörös leszek, mint a főtt rák, és hirtelen elúsztatom magamtól ezeket a gondolatokat valahová másfelé, egy távolibb helyre. Vannak dolgok, amik bennem vannak, de azért végig nem gondolom azokat, sok mindenre egyáltalán nem gondolok. Egyre nő, egyre halmozódik az, amire nem merek gondolni. Már egész nagy domb van belőle. Vajon el lehet-e valaha hordani ezt a nagy dombot?

[...]

Papa roppantul felizgatta magát a kérőkkel. Másnap fel se tudott kelni az ágyból. [...] Orvostanárok jönnek, konzíliumot tartanak, a legfőbb közöttük papa fölé hajol, megsimogatja a vállát. „Nem lesz semmi baj, meg fog gyógyulni” – biztatja. Papa kék szemével szomorúan mosolyog, fölemeli sovány, szőrös karját, s lemondóan legyint. A hálóing ujjja olyan bő már, hogy egész vállig csúszik egy kis mozdulatra. A tanár elmegy, mama is papa fölé hajol. „Hallottad, mit mondott. Nem lesz semmi baj, meg fogsz gyógyulni.” Papa már csak a száját mozgatja: „Svindli.” Pezsgőt iszik, mint a lumpok, francia pezsgőt. [...]

Különös, mama nincs annyira megrémülve, mint Mari. Mama szereti a mozgást, az eseményeket, felvillanyozzák őt, talán még akkor is, ha ilyen rettentőek. Tevékenykedik, mint mindig, most még nagyobb lendülettel, mint egyébkor. Kicsit színház ez neki, a percben él, és nem gondol a következő percre. Én éppen ellenkezőleg, örökké attól rettegek, ami majd történni fog.

Este – úgy tíz óra lehet – készülünk lefeküdni, mama kijön papa szobájából. Nyugodtan, egyszerűen mondja: „Gyertek, búcsúzzatok el apátoktól.” Úgy mondja ezt mama, mintha még mindig nem hinné, ami be fog következni, úgy mondja, mintha papa csak éppen el akarna utazni kis időre, s a gyerekeknek illik elköszönni tőle.

A cipőm már ki van gombolva, nem akarok így bemenni, keresem a cipőgombolót, nem találom. Amikor végre megvan, egész testemben remegek, nem tudom begombolni a cipőm, ferdén gombolom, két gomb le is pattan. Nem, nem akarnék bemeni. Hiába húzom az időt, benn vagyok a hálószobában. Papa szeme félig nyitva, bajusza kókadt, élettelen, álla szürkés, szőrös, feje hátrahajtván, nyaka félelmesen hosszú, ádámcsutkája, mint lerágott csirke mellcsontja, hegyesen mered, két lábát – nincs be-

takarva, hosszú, köpfer alsónadrágja bokáján bekötve –, két sovány karját nagy ívben, ütemesen jobbra-balra veti, mintha fektében táncot járna, valami bosnyák táncot, bő, fehér bugyogóban, nem is ő maga, csak a csontjai, két csontkarja, csontlába. Eddig még talán sohase táncolt életében. Most táncol először, és micsoda lendülettel. Ilyen széles mozdulatot még nem láttam tőle. Hogy búcsúzzak el? Törődik is ő velem, törődik is ő velünk. Réges-rég elbúcsúzott ő tőlünk, évek során át távolodott, egy év óta talán már a szeme se igen látott bennünket. Rég eltávozott ő a család bűvköréből, nagyobb hatalom előtt táncol és illeg most, kellett magát. [...]

Papa ravatala a szoba közepén magasan, fekete lepellel van leborítva. A pap magas, kővér, szakállas. Bő, fekete talárban van, ötszögletű, fekete selyemsapka a fején, vállán fekete-fehér csíkos gyapjúkendő. Hív bennünket, gyerekeket, hogy búcsúzzunk el a koporsótól. Egymást lökdössük, egyik sem akar előbb menni. „Kor szerint” – mondja a pap. Amikor rám kerül a sor, hozzám hajol, nevem kérdezi. „Ilona” – suttogom. „Zsidó nevem?” „Nem tudom.” Sohasem tudtam, hogy zsidó nevem is van. „Lea” – mondja ő. Ráhagyom. Érdekes név, tetszik nekem. Lea. Lágyan omlatag név. S mintha valami ajándékot kaptam volna ezzel az új névvel. A pap éneklő hangon héberül kezd beszélni, s közben többször beleszövi, Lea. Rettenetesen nevetséges ez a héber beszéd itt benn a lakásunkban, amiből csak azt értem, hogy Lea. Nem tudok uralkodni magamon. Kitér belőlem a hangos, harsogó kacagás.

Borzasztó. Nevetek az apám koporsójánál. Hangosan, ellenállhatatlanul nevetek. Nem bírom abbahagyni. Először nevetek hangosan életemben. Miért nevetek, miért? Csak nem azért, mert a pap héberül gajdol? Milyen nevetséges és milyen borzalmas.

„Nevetőgörcs” – sopánkodik mama, engem sajnál, magához ölel. Vállára hajtom a fejem, s ott a vállán ráz a szűnni nem tudó kacagás. Most először hajtom mama vállára a fejem. A nevetés zokogásba csap, Mari elvezet, lefektet egy díványra. Mire magamhoz térek, üres a ház, magam vagyok. Papát elvitték. [...]

Szegény Gyula halála után tíz évig senki se halt meg a családunkban, s most, ebben az évben egymás után négy is. Legelőször nagypapa aludt el végleg a dívány sarkában, mosolyogva, majd Malvin néni kővér testét, most papa csontvázát tették a koporsóba, s nagymama is haldoklik, a „pesti”. Ó, nagymama okos asszony, úgy akar kiszökni a világból nyolcvankét évesen, hogy ne tudjon a gyászról, a legnagyobbáról, ami érte, legöregebb fia haláláról. Betegen feküdt már akkor, s gyöngéd gyermekei nem vallották be előtte.

Jaj, de kegyetlen ez az én mamám, belesúgta a haldokló fülébe. „Szegény Vilimnek üzentem vele.” „Kohn hat immer schlechtes Petroleum gehabt” – sóhajtotta nagymama, és meghalt. Ez volt a válasz. Mamának tréfálkozni is kedve van. „Mehr licht. Nagyanytoknak is az volt az utolsó szava, ami Goethének.”

[...]

A pénzzel valami zavar van nálunk; mama rémüldözik, sopánkodik, izgatottan dörzsöli a derekát, lazítja a kontyát. Míg papa élt, sohase beszélt velem pénzről. Ha megkérdeztem, mi mennyibe került, azt felelte, „ne törődj vele, az nem gyerek gondja”. Azt hittem, pénzről nem is igen illik beszélni, mint a pisilésről. Most még villamospénzt se akar adni, „járjatok gyalog, fiatal a lábad, nem fog megártani”, mondja. Ha égve hagyom a villanyt, kiabál, hogy oltsam el, járkál utánam, és oltogatja. Szidja a fiúkat, hogy könnyelműek, hogy más fiú ebben a korban már pénzt keres, segíti anyját. Sándort kivette az ötödik gimnáziumból, s az üzletre fogta. Ő maga semmit sem ért

hozzá, hiába biztatják a rokonok, hogy nézzen ő utána, ki nem menne a telepre egy világért sem. Megbízik Dezső sógoromban, Feri bácsiban és Sándorban.

A rokonok azt tanácsolják, hogy menjünk kisebb lakásba, de mama nem akar. „A lakás az egyetlen, amiről nem mondok le.” Elköltözünk, de még nagyobb lakást vesz mama, új házban. Külön szobát kapok, sárga selyemtapétával, fehér bútorokkal. Eddig még egyik testvéremnek se volt külön szobája. A g...i nyaralót s a földeket el kellett adni. „Majd megyünk másüvé nyaralni” – mondja mama. „Nekem úgymint fürdő kell, a reumámnak.” Jaj, de fáj a szívem.

[...]

Mama beíratott a varróiskolába. Dicsérnek, hogy ügyes vagyok, kicsit tetszik is a gondolat, hogy magam varrom majd a ruháimat, de mintha állandóan valami lebegő félálomban élnék, nem tudom egész valóságnak elfogadni a varrni tanulást. Annyira másféle környezet ez, mintha idegen országba kerültem volna. Főképpen a szagokat tűröm nehezen, a bársonyok, selymek, kartonok szaga a varrólányok izzadságszagával, a vasaló szénzagával s a vaskályha füstjével vegyülve kóvályogtatja, nehezíti a fejem. Este, ha hazamegyek – egyedül, Fräulein-kíséret nélkül –, férfiak megszólítanak az utcán. [...] Hogy megjíjdek tőlük, hangos szívdobogást kapok, mert az utcán rendszerint éppen nagy álmódzásból riasztanak föl. Az utcán menve legjobb elképzelné mindenféle történeteket, jót, mindig jót, egyszerű, jó mesetörténeteket, amikben mindnyájan biztonságba és jólétbe kerülünk, kincses meséket. A babonámat is megzavarják a megszólítással, mert az utcán mindig babonázok. Például úgy, hogy a járdaszélen kell végigmennem az egész utcát, nem szabad lelépnem a szegélyről, különben nem sikerül az, amit kívántam; vagy kockakövekkel kirakott utcákon minden harmadik kockába kell lépnem, hogy baj ne legyen, vagy pedig minden egyes ház falát megérinteni a tenyeremmel.

[...]

Hű, mi van Margitéknál. Minden áldott nap veszekedés, még verekedés is. [...] Margiték megint velünk laknak egy házban, a harmadik emeleten. Margit fut le hozzánk, Mari fut fel hozzájuk, a gyerekeket lehozza. [...] „Mit tudok én tenni?” – kérdezi mama. „Ha nem tudsz vele élni, hagyd ott, gyere haza a gyerekekkel. Egyebet nem mondhatok, lesz, ahogy lesz.” [...]

A hozományból sincs már meg semmi. Az üzletünk sincs már meg. „Tönkretették” – sopánkodik mama. „Egy ilyen remek üzletet. Dezső sógorom, Feri bácsi s a kövér kutyá Sándorunk.” [...]

„De sok asszony otthagyná az urát, ha lenne hová mennie” – ezt nagymama mondja sírva Arankának, mert Aranka is szeretné otthagyni, mint Edithke és Margit. Nagymama szava olyan, mint a langyos kamillatea.

Még egy éve sincs, hogy papa meghalt. Most megint velünk van Margit is a két gyerekkel és Edithke. Aranka mégse jön, mert az ő ura diplomás ember, azért tűrnie is kell sok mindent, azonkívül megint másállapotban van, a negyedikkel. Csupa fiú.

Nem értem, hogy lehet az, hogy egyik ember nem szeret a másikkal együtt maradni, ha már egyszer ismeri, pláne, ha már a férje. Én mindenkit, akit csak ismerek, magam köré szeretnék gyűjteni, hogy együtt maradjunk, és soha senkitől se kelljen elválni.

Mama nem bánná, ha Aranka is otthagyná az urát, „azt az állatot”. Úgy látszik, minden férj állat, csak Dóra férje nem az, és papa nem volt az, de ő meghalt.

[...]

Mama trafikot vett Edithke hozományán. Üzletünk már nincs. Egyik hivatalnokunk, recsegő hangú, nagy kezű, nagy lábú, magas fiatalember, Arankának kérője volt, Aranka nem ment hozzá, mert nem „diplomás”, átvette a telepeket. Biztatja mamát, ne féljen, amíg őt látja, mindene meglesz, akárcsak papa élne, s rólunk, gyerekekről is úgy fog gondoskodni, mintha saját gyerekei lennének. Csak nagyon-nagyon kevés pénz jut mamának az üzletből. Mama kezét csapdossa. A hivatalnok nyájasan, kegyetlenül mosolyog. „Az üzlet, üzlet.” A színdarabban is benne van. [...]

A hivatalnok nem jó ember. Félek tőle. Nem megyek többet az irodájába. Tudom, érzem, hogy bosszút akar állni rajtunk, mert Aranka nem ment hozzá feleségül.

[...]

Varrok. Hurkolom a kapcsokat, dugdosom a halcsontokat vászonbélések oldalába. Köhögök. Egész télen görcsösen köhögök. Varrok, varrok, és köhögök. Nem beszélek semmit, talán egy szót se, csak éppen a legszükségesebbet, ami már úgyszólván önmagától buggyan ki a számon. Mit beszéljek? Kivel beszéljek? Azt kellene kikiabálnom, hogy minden szokatlan, minden ellenséges, ami körülvesz. Ordítva kellene kérdeznem, hogy mi az élet értelme. Miért varrok? Mi felé megyek? Miért nincs elég pénzünk, amikor pedig régebben volt? Miért ül mama a dohány- és pisiszagú trafikban, míder nélkül, bő slafrokban, kötényben, amikor pedig olyan szépen, keményen föl tudott öltözködni? Miért kártyázik Ernő? Miért sánta Lacika, s Margitunk miért vesznek annyit mamával? Miért boldogtalan Aranka?

Esténként lecsillapszik a köhögésem, enyhül a szomorúságom, s valami másféle nyugtalanság fog el. „Bei Tage hektisch, abend elektrisch” – legyint mama. [...]

Tavasszal mégis aggódni kezd mama. Sovány vagyok, görbén járok, s éjszakánként izzadtan hánykolódom. Az orvos tengerpartot ajánl, mama előteremti a pénzt. Az egészség mindennél fontosabb, mondja. Milyen jó, milyen gondos, s én mégis sokszor ellenségesen érzek iránta. Miért nem enged a magam útján? Miért akar mindent és mindenkit a hatalmában tartani a gondoskodásával, az intézkedéseivel? Miért tud mindent olyan nagyon jól? Miért olyan biztos ebben az életben? Miért akar engem megváltoztatni, még akár meg is gyógyítani, ha beteg vagyok? A tüdőbaj szép és érdekes betegség. Kaméliás hölgy, Gautier Margit, Bohémélet, Mimi. Én nem akarok meggyógyulni. Egész életemben fiatal akarok maradni, kicsit lázas, kicsit köhögős, nem nagyon hasznos. Gyűlölöm a nagy egészséget, a nagy biztonságot, s olykor mégis azon kapom magam, hogy hasonlítok mamához. Intézkedem, rendezkedem, úgy érzem magamban az életerőt, mintha óriás, léggel telt gömb lennék, s emelkednék a magasba, máskor meg mintha kiszivattyúzták volna a levegőt belőlem, bizonytalanul imbolygok, petyhüdten összecsupkodom. Szörnyű két ellentét viaskodik bennem. Mintha papa és mama oly nagyon különböző természete, sőt fizikuma váltakozna bennem, sokszor napjában többször is. Sürgő-forgó, tevékeny, segíteni kész bábaasszonyból, bátor, harcosp, vidám, izmos leányból beteg angvallá, sértődött ördöggé varázsolódom. Csak a színpadon lehet ennyi s egymástól ily különböző szerepet játszani egy színésznőnek.

[...]

Triesztből Velencébe utaztunkban a hajón bemutatkozik egy fiatal csehországi német gyáros. Üveggyáros. Velencei üvegholmit gyárt Prága mellett. Jó alakú, könnyed mozgású fiatalember, de már önálló foglalkozása van, nem tanuló többé, nem diák, ez számomra olyan furcsa, mintha tanító volna, s nekem kicsit félnem kellene tőle. Két külön világ van, a gyerekek világa s a felnőtteké. Hiába vagyok már otthon a férjhez adó, a legöregebb, mégse tudom magam felnőttnek érezni. Fogom-e tudni valaha? A gyáros, Herr Kanitz Velencében is mindenütt a nyomomban van.

Zongorakisasszonyommal és családjával utaztam együtt, órájuk bízott mama, s úgy van, hogy a Lídón maradunk egy hónapig. A sós tengeri levegőtől várja mama a gyógyulást. Zongorakisasszonyom megkér, hogy hozzak el valami csomagot számára a Hotel Bauer Grünwaldból. Este van, édes velencei este, a telehold kotnyelesen bámul csaknem a szánkba, akkora pofája van, mint valami népszónoknak, s úgy ágál, illeg az égbolton, szinte furcsa, hogy hangját nem hallatja, s nem ordít, kiabál, szaval a világnak.

Herr Kanitz elkísér. „Egy csókot” – könyörög. „Egy csókot” – erőszakoskodik. Meg akar ölelni. Rémulten fölugrom a lassan sikló, fekete függönyös, fekete koporsó mélyéből. „Hozzám ne nyúljon, mert beugrom a vízbe.” Görcsösen, védekezőn tartom magam elé két öklömet. Hangomban olyan elszántság süvít, hogy a fiatalember megadóan visszaül a helyére. Magam is bizonyos vagyok benne, hogy ha mégis megcsókol, beugrom a Canale olajosan-ólmosan néma vizébe. Elnyelt volna a sötétség. Egy áldozattal több a velencei éjszakában. Egy fiatal hullával több a sóhajok hídja alatt. Facino Cane, s Mari ponyvafüzeteti valóra válva.

De miért rettegek olyan halálosan egy csóktól? „Halálos csók.” „A szerelem gyermeke.” Minden, minden, ami nyomtatva van, az a valóság, az, ami bizonyosan megtörténik, s velem – azt érzem – olyasmí fog történni, amit megírnak könyvbe, amit eljátszanak színpadon. Medea, Kleopátra, Ofélia vagyok, s nem egy budapesti kereskedő csinos, fiatal lánya, akit – pompás partie – feleségül akar venni egy dúsgazdag, jóképű és fiatal csehországi német üvegyáros. „Most Konstantinápolyba utazom üzleti ügyben, ott maradok néhány hónapig, asszonynevőrem is él ott, hazafelé menet kiszálllok Budapesten, s megkérem a kezét anyjától. Eljön hozzám feleségül?” „Igen” – rebegem. Az az érzésem, hogy mást nem lehet mondani most, csak azt, hogy „igen”. Ez az egyetlen szó, ami megment a „csóktól”.

Abbáziában töltünk néhány hetet. Turri, a göndör hajú, kövérkés, fekete fiú, mihelyt észreveszi, hogy a vízben vagyok, körülöttem evez csónakjával. Mindennap virágcsokrot küld a szobámba, követeket küld hozzám, fiatal rokon lányokat, akik tört németességgel arra kérnek, hogy engedjem bemutatkozni Turrit, Fiumében élő unokabátyjukat, a világhíres egyetemi tanár unokaöccsét. „Nem, nem, nem lehet. Odaígérkeztem már valaki másnak, nem ismerkedhetem többé férfival, nem állhatok szóba senkivel.”

Elutazunk, haza. Még tart a nyár, s én G...re megyek. Házunkat eladtuk már, de mama nem tud megválni a helytől. Bérbe veszi azt a házat, amelyikben oly sokáig éltünk, mindig, amióta csak emlékszem. Nagymama is künn van nálunk, ott tölti a nyarat.

Ó, micsoda rettegés, micsoda félelem. Turri annyit bámult a lapos háztetőről, éreztem felém áramlani a villamos erőt, hipnotizált, s nekem most gyerekm fog születni. Törvénytelen gyermekem. „A szerelem gyermeke.” Budapestten öles plakátok mutatják Svengálit, Trilby rossz szellemét, akarátának rabját. Turri is fekete, mint Svengáli, olasz is, és annyira, de annyira bámult. Turri szebb és érdekesebb, mint a cseh gyáros. Azzal beszéltem, megkérte a kezem is, Turrival meg se ismerkedtem, s mégis attól rettegek, hogy gyermekem szugerált belém. Éjszakákat nem alszom. Nem bírom tovább. Meg kell mondanom nagymamának.

Nagymama álmélkodva néz rám. „Végy néhány meleg fürdőt” – mondja csendesen, s ettől a csendes, nyugodt mondattól úgy megnyugszom egyszeribe, mintha már ki is keltem volna a meleg fürdőből.

[...]

Szavalok, szavalok, minden szabad percemben. Gyűlölöm a varrni tanulást. Csinálom, csinálom, de csak úgy, mintha örökké lázas lennék. Semmi se valóságos, minden nagyobb vagy kisebb a valóságnál, és minden lebeg. Nem lehet kibírni.

„Te, menjünk el egy színészhez, szavalj neki, én elkísérlek” – biztat Terka. „Hát ha mama megtudja?” „Nem tudja meg. Miért tudná meg? Elmegyünk Császár Imréhez, ő tanár a színiakadémián.” Terka gépíró nő valami újságnál, onnan tudja.

A felesége nyit ajtót, szép, szőke, testes nő. Már sokszor láttam színpadon őt is. Jól játszik, de nem olyan érdekesen, mint a Jászai vagy a Márkus Emília. Csak rést nyit az ajtón, úgy szól ki ellenségesen, hogy nem lehet bejönni, a férje nem fogad senkit. „Gyérünk el B...hez” – mondja Terka, annak nincs felesége. Megkérdezzük a címét a színház portásától. Ha már belekezdünk, csináljuk végig. Egyébként is, ha valamit elhatározok, abból nem engedek. Rettenetes elszántsággal, tűzön-vízen keresztül hajszolom.

Régi házban, csigalépcső visz fel a harmadik emeletre. (Oh, hányszor álmodtam később, hogy ezeken a lépcsőkön megyek, megyek fölfelé.) Minden emeleten kis kopott, öreg nénikék dugják ki a fejüket kíváncsian. A „művész úr”-nál is egy ilyen kis kopott, öreg nénike nyit ajtót, beengednek bennünket. Heves, büntudatos szívdobogással lép be. Lesütöm a szemem, nem merek föltekinteni. A színész kérdezi nevemet, családi körülményeimet. Mondom, hogy apám már nem él, anyámnak kis dohánytőzsdéje van.

„Tud valami verset mondani?” „Tudok” – hebegem. Terka veszi át a szót. „Minden verset tud” – túlozza. „Mondd el a Heten vagyunk-at” – biztat. „Heten vagyunk, uram, heten” – mondom a verset, s a végén a könnyek is kibuggyannak a szememből. „Mondjon még valamit.” „Vajúdó, lázas éj, jó volt temetkezni, jobb volna most nékem a föld alatt lenni” – búgom, s ha fölpillantok, látom a színész nagy, tágra nyílt, figyelő és egyben bővülő szemét, azután hallom varázsos, zengő hangját. „Be kell iratkoznia a színművészeti akadémiára.” „Nem fog engedni a mamám” – susogom. Ott állok egy karosszék támlájához támaszkodva. Közel lép hozzám, s egyik karját egész hosszában karomra fekteti. Fölcsap bennem a még soha nem érzett láng, arcom tüzel, valami forró édességet érzek. Oh, ha örökre itt maradhatnék, ez alatt a védő-támadó kar alatt! „No, majd én beszélek a kedves mamával” – mondja játékosan.

Borgos Anna

KIFELÉ A BUROKBÓL

Harmos Ilona kiadatlan önéletrajzához

Kosztolányi Dezsőnével mint alkotóval nem foglalkozott sokat az irodalomtörténet; sem személye, sem művei nem tűntek önmagukban eléggé érdekesnek egy alaposabb vizsgálódás számára. Figurájára és írásaira nagyrészt úgy tekintettek, mint eszköze, forrásra Kosztolányi alaposabb megismeréséhez. Ez részben szükségszerű: az általános írófeleség-pozíció túl kézenfekvő alapot nyújt hozzá Kosztolányinének férjéről írott életrajza, de a vele készült interjúk és a róla szóló írások is Kosztolányi köré épülnek. A fenti, eddig kiadatlan önéletrajzi írás néhány részletének közzététele és az ehhez írott kommentár erejéig most fordítani szeretnék ezen a látószögön, és Harmos